

FRANCISCO VERGARA
Liberalizmin Felsefi Temelleri

FRANCISCO VERGARA 1945'te Şili'de (Santiago) doğdu. İktisatçı ve gazeteci olan Vergara, Fransız ve Anglosakson dünyasında yayımlanmış olan sayısız ekonomi ve felsefi içerikli çalışmaya sahiptir. Felsefe ve ekonomi üzerine makaleleri İngilizce, Fransızca ve İspanyolca olarak <http://fvergara.com/index.htm/> adresinde bulunmaktadır.

Fransa Kültür Bakanlığı'nın katkılarıyla yayımlanmıştır.

Les fondements philosophiques du libéralisme. Libéralisme et éthique

© 1992 La Découverte

© 2002 La Découverte & Syros

İletişim Yayınları 1158 • Başvuru Dizisi 48

ISBN-13: 978-975-05-0414-3

© 2006 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2006, İstanbul

2. BASKI 2014, İstanbul

YAYIN YÖNETMENİ Mustafa Bayka

YAYIN DANIŞMANI Ahmet İnsel

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Metin Pınar

DİZİN Bülent Arıbaş

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

FRANCISCO VERGARA

Liberalizmin Felsefi Temelleri

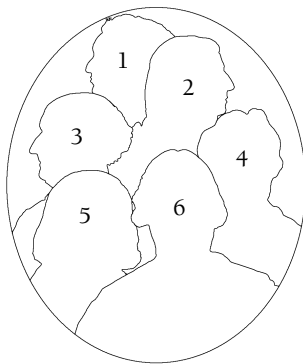
Liberalizm ve Etik

Les fondements philosophiques du libéralisme
Libéralisme et éthique

ÇEVİREN *Bülent Aribaş*

i l e t i ŝ i m

KAPAK KOLAJI

1. Condorcet, 2. Adam Smith, 3. John Stuart Mill, 4. John Locke,
5. Jeremy Bentham, 6. David Hume

İçindekiler

Giriş	7
Sözde “devlet müdahale etmesin” ilkesi.....	12
Birbirlerine karıştırılmaması gereken üç düşünce ailesi.....	13
Büyük bir reform tasarısı.....	16
Bu kitapta uygulanan yöntem.....	27
Bu baskı hakkında.....	28

BİRİNCİ BÖLÜM

Liberalizm ve Etik Büyük Öğretiler	29
Temel düşünceler ve bunların eskilikleri.....	32
Normatif öğretiler.....	35
Liberalizmin ortaya çıkışı: Kölelik örneği.....	43
Etikle ilgili temel sözcükler ve kavramlar.....	51

İKİNCİ BÖLÜM

Yararcı Liberalizm	57
Bazı yanlış anlamalar üzerine: Yararcılığın ne olmadığına dair.....	61
Yandaşları açısından “Yararcılık”: Tek bir düşünce.....	69
Yararcı özgürlük kuramı.....	76
John Stuart Mill’in iki “özgürlük ilkesi”.....	84
Mill’in ikinci ilkesi.....	90
John Rawls’a göre Yararcılık.....	98
Yarar ölçütüne yönelik eleştiriler.....	106

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Doğal Hukuk ve Liberalizm	123
Doğal hukuk ve insan aklı.....	127
Özgürlüğün alanı.....	135
İnsan hakları öğretisine yöneltilen eleştirisi.....	151
Etik iki öğretinin uygulanma örnekleri.....	158

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Ultra-Liberalizm

Son etik ölçütün monizmi ya da biricikliği.....	166
Son etik ölçüt olarak “özgürlük”.....	171
Ultra-liberallerde doğal hukuk.....	175
Ultra-liberallerde yarar ilkesinin uygulanışı.....	180
Toplumun kendiliğinden uyumu.....	183

BEŞİNCİ BÖLÜM

Liberalizmin Eleştirisi	191
Liberalizmin yararçı açıdan eleştirisi.....	191
Liberalizme karşı yeni insan hakları.....	195
Keynesçi eleştirisi.....	197
Liberalizmin Marksist açıdan eleştirisi.....	200

Sonuç	203
--------------------	------------

Dizin.....	207
------------	------------

GİRİŞ

“Bireye bırakılmış bu özgürlüğün, anayasaların en iyisinde, nereye kadar uzanması gerektiğini kendimize sormanın sırasındır artık...”

SPINOZA (1670)¹

“O halde, bireyin kendisi üzerindeki egemenliğinin uygun sınırı nedir? Toplumun otoritesi nerede başlamalıdır? İnsan yaşamının ne kadarı bireyselliğe ve ne kadarı topluma ayrılmalıdır?”

JOHN-STUART MILL (1859)²

Bu kitap “liberalizm” olarak adlandırılan siyasal tasarımı ele almaktadır. Biz bu sözcükten, 18. yüzyılın ikinci yarısı boyunca, Birleşik Krallık’ta Adam Smith ve David Hume, Fransa’da Turgot ve Condorcet, ABD’de Thomas Jefferson, Almanya’da Humboldt ve Kant, vd. tarafından ileri sürülen

1 Spinoza, *Traité théologico-politique*, böl. XVI, § 1, altı tarafımızdan çizilmiştir.

2 John Stuart Mill, *On Liberty*, böl. 4, § 1, *On Liberty and Other Essays* içinde, Oxford University Press, Oxford, 1991.

toplumsal örgütlenme tasarısını anlıyoruz. Söz konusu olan, geniş bir ifade özgürlüğüne; kişisel, ekonomik ve dinsel geniş bir özgürlük alanına; geçmişte talep edilenden *çok daha büyük* bir özgürlük alanına sahip olunmasını salık veren bir toplum tasarısıdır.

Bu tasarı (kendisine eşlik eden tartışmalar ve öğretiler bütünüyle beraber), birçok reformcunun “iyi bir toplum”un nasıl olması gerektiği konusundaki düşüncelerini büyük ölçüde etkilemiştir ve hâlâ da etkilemeye devam etmektedir. Bu tasarı özellikle, Turgot’un 1774-1776 arasındaki kısa bakanlık dönemi sırasında giriştiği reformlara (krallık angaryalarının kaldırılması, tahıl ticaretinin serbest bırakılması, loncaların kapatılması, vd.) esin kaynağı olmuş; Fransız Devrimi’nin 1789-1791 arasındaki ılımlı döneminde gerçekleştirdiği reformları (vergi eşitliği, iç gümrüklerin kaldırılması, vd.) etkilemiş; Amerika’da 1776’da bağımsızlıklarını kazanan on üç İngiliz sömürgesinden bazılarının bağımsızlık sonrasında donandıkları kurumlar (*insan haklarını* sıralayan yazılı anayasalar, temel eğitimin zorunlu ve parasız –ya da hemen hemen parasız– olması, vd.) üzerinde etkisini hissettirmiş; bunun yanı sıra, Birleşik Krallık’ta Napolyon savaşlarının bitiminden sonra sürdürülen temel reformlar (yeni *Poor Laws*’un hazırlanması, *Corn Laws*’un yürürlükten kaldırılması, vd.) üzerinde etkili olmuştur.

İnsanlar, özgürlüğün sahip olması gereken genişlik hakkında tarihin bütün dönemlerinde tartışmışlar; şu ya da bu özgürlüğün iyi mi yoksa kötü mü olduğuna dair; özgürlüğün şu ya da bu insan grubuna verilmesi ya da verilmemesi gerektiğine dair kafa yormuşlardır. Bu anlamda, 16. yüzyılda, örneğin Amerika’daki kıızılderililerin mülkiyet hakkından yararlanmalarının gerekli olup olmadığını karara bağlamak üzere İspanya’da büyük tartışmalar patlak vermiş; ya

da 17. yüzyılda, ateizm lehinde gerekçeler ileri sürme özgürlüğünün ifade özgürlüğüne dahil olmasının gerekip gerekmediğini belirlemek üzere İngiltere’de ve Fransa’da tartışmalar yaşanmıştır. Örneğin, Locke ifade özgürlüğünün bu kadar ileriye gitmemesi gerektiğini ileri sürmüştür.

Liberalizmin bu tartışmalara göre özgüllüğü, mevcut sistem içinde bir ya da iki ek özgürlük talebinde bulunmaması, yeni bir sistem içinde kendi aralarında birbirlerine bağlı, oldukça geniş bir özgürlükler yelpazesi talep etmesidir. Ve bu özgürlükler, belirli bir grup insan için değil, belirli bir uygarlık düzeyine erişmiş bütün halklar için, hatta kimi kez insanlığın bütünü için talep edilmiştir. Bu özellik, bu dönemde geliştirilen öğretinin (gerekçeler ve kanıtlar), başka ülkelerde ve başka koşullarda söz konusu sorunlar üzerine yapılan tartışmaları günümüze kadar etkilemeyi sürdürmüş olmasını açıklamaktadır.

Bu *daha fazla özgürlük* talebinin dışında, klasik liberallerin kendi aralarında, gerek kuramsal gerekse de uygulamalı çok fazla sayıda sorun üzerinde görüş ayrılıkları vardı. Bazıları –Turgot gibi– kendi isteklerine uygun rejimi kurmak için aydın bir krala özlem duyuyordu. Bazıları da –David Ricardo ve Jeremy Bentham gibi– (demokrasi hakkında boş hayallere kapılmaksızın) oy hakkının genişletilmesine bel bağlıyordu. Pratiğe yönelik önerilerinde, içlerinden kimileri (Condorcet, Humboldt ve Jefferson) öğretimde büyük çaplı bir kamu hizmetinden yana çıkıyor, kimileri ise (Adam Smith ve John Stuart Mill), devletin özel öğretimi incelemekle ve denetlemekle, onun *yetersizliklerini tamamlamakla* yetinmesini öneriyordu. Bazıları ekonomi politiğin bir “bilim” olduğunu düşünüyordu; bazıları ise daha kuşkuçuydu. Ekonomide, kimileri (örneğin, Adam Smith ve David Ricardo), büyük bir kamu yararının söz konusu olması halinde işi tekel hakkı verilmesini kabul etmeye kadar var-

dırırken; Turgot “doğal özgürlüğe” ilişkin kısıtlamaları tamamen kabul edilemez olarak düşünüyordu.

Öyle görünüyor ki, eski “liberal” sözcüğü, bu yeni düşünce akımını belirtmek üzere İspanya’da, Napolyon savaşları sırasında kullanılmaya başlanmıştır. Sözcük buradan hızla diğer Avrupa dillerine geçmiştir. Bu başarıyı iki neden açıklayabilir. Sözü ettiğimiz yazarlar (Smith, Turgot, Jefferson, vd.), dönemin polemikçilerini bölen büyük tartışmaların çoğunda *daha fazla özgürlüğü* yeğledikleri için sözcük özellikle yerine iyi oturmuştur. Ve onların önerdikleri, köleliğin, angaryaların, işkencenin, vd. kaldırılması türünden önlemler, *cömert* (“liberal” sözcüğünün başlangıçtaki anlamı) hamleler olarak hissedildiği için bu adlandırma iki misli mutluluk vermiştir.

Liberalizmin klasikleri niçin incelenmelidir?

İki yüz yılı aşkın bir süre önce ortaya çıkmış bir düşünce akımını, günümüzde yani 21. yüzyılda incelemenin ne gibi bir yarar sağlayabileceği pekâlâ sorulabilir. Böyle bir incelemenin gerekçesi, klasik liberallerin gündeme getirdikleri temel soruların (bireye ve girişimlere tanınan özgürlüğün genişliği ne kadar olmalıdır? devlete hangi rol uygun düşer?), toplum halinde yaşayan insanın daima karşılaşacağı neredeyse “öncesiz ve sonrasız” sorular olmasıdır. Bu sorular, özellikle toplum, kurumlarıyla ilişkili bir bunalım ve kuşku döneminden geçtiğinde –aynı, Fransız Devrimi’nin öncesindeki dönemde ya da daha yakınlarda otuzlu yıllardaki büyük bunalım döneminde ya da aynı 1973’ten sonra Batı ekonomilerindeki yavaşlama döneminde olduğu gibi– düzenli biçimde yeniden ortaya çıkarlar. Bu sorular, liberalizmden daha *iradeci* ve *kolektivist* olan, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki tartışmalarda önemli bir yer işgal etmiş bulunan bazı toplum ideallerinin gerilemesinden arta kalmış

entelektüel boşluk yüzünden 21. yüzyılın başında özel bir yoğunlukla su yüzüne çıkmışlardır. Burada çeşitli sosyal-demokrat modelleri (İsveç, Avusturya, Norveç, vd. sosyal demokrasilerini) ve komünist olarak adlandırılan çeşitli modelleri (Sovyet, Yugoslav, Çin, vd. komünizmleri) ima ediyoruz.

Aynı sorular dünyanın hemen her yerinde yeniden ortaya atılmaktadır. Liberalizmin klasiklerinin bu soruları gündeme getirmelerindeki ve tartışmalarındaki *sistematik tarz* (bu kitabın amacı bunun özetlenmesidir), onların bu konuda verdikleri yanıtın en iyi yanıt olmadığı düşünülse bile; ya da bu yanıtın onların yaşadıkları dönemde tatmin edici olmakla birlikte günümüzde daha iyi bir çözüme yatkın olduğu kabul edilse bile, bizim için öğretici yönden zenginliklerle doludur.

Klasik liberallerin incelenmesi ayrıca, 1980'li yılların başlangıcından bu yana moda haline gelmiş ve ne yazık ki o da "liberalizm" diye adlandırılmış olan, sığ ve aşırılığa varan düşünce akımına karşı yararlı bir panzehirdir. Gerçekten de, bu tarihten itibaren, dünyanın büyük bir bölümünde siyasal elitlerin ve "bilgili" kesimlerin önemli bir kısmı, günümüzde karşımıza çıkan sorunların (işsizlik, büyümenin yavaşlaması, mali krizler, emekli aylıklarının finansmanı, güvensizlik, vd.) çoğunun, toplumun ortak ve iradeci etkinliğini kısırarak ve piyasa güçlerine daha rahat at koşturma olanağı vererek daha iyi çözümlenebileceğine ikna olmuş görünmektedir. Rağbet gören bu düşünce akımı çok sayıda hükümeti etkilemiş, yalnızca Birleşik Krallık'ta Margaret Thatcher hükümetlerini (1979-1990) ve ABD'de Ronald Reagan hükümetini (1980-1988) etkilemekle kalmamış, aynı zamanda Fransa'da ve İspanya'da sosyalistlerin, Yeni-Zelanda'da ve Büyük-Britanya'da işçi partilerinin, Arjantin'de Peroncuların kurdukları hükümetler, vd.üzerinde de etkili

olmuştur; “Washington Konsensüsü” adı altında, Uluslararası Para Fonu’nun (IMF) ve Dünya Bankası’nın, Üçüncü Dünya ülkelerine dayatmaya çalıştıkları gelişme stratejisinde izler bırakmıştır. Bu düşüncenin çağdaş başlıca kuramcıları (Milton Friedman ve Friedrich Hayek), kendilerini klasik liberallerin (özellikle Adam Smith’in) mirasçıları olarak ilan etmişler ve çoğunlukla öyle adlandırılmışlardır. Ne var ki, bu soy zinciri bize geniş ölçüde gasp edilmiş³ gibi gelmektedir ve elinizdeki kitabın başlıca amaçlarından biri, bu iki düşünürler ailesini ayıran *ilkelerin derin farklılığını gözler önüne sererek*, söz konusu soy zincirine karşı çıkmaktır.

Sözde “devlet müdahale etmesin” ilkesi

“Liberalizm” sözcüğünün birçok farklı kabulü olduğu için, sözcüğün bu kitapta hangi anlamda kullanılacağına açıklık kazandırılması gerekmektedir. Böyle bir yöntem, bu sözcüğün, gündelik dilde çoğu kez, Smith, Turgot ve Jefferson gibi yazarların benimsedikleri öğretilerden *çok farklı* öğretileri belirtmek için kullanılması yüzünden daha da zorunlu görülmektedir.

Liberalizm sözcüğü gündelik Fransızca’da, genellikle, devletin *asgari düzeye indirilmesini* isteyen ya da hiç olmazsa devletin *ekonominin dışında* kalmasını salık veren bir öğretiyi belirtir. Klasik liberallerin, *devlet müdahale etmesin* ilkesini benimsediklerini yazan düşünce tarihçileri, muhtemelen, bir yanda sözcüğün popüler kabulleri, diğer yanda da Smith ve Turgot’nun toplum tasarısı arasındaki bir karışıklığı dile getirmiş olurlar. Sözgelimi, İngiliz düşüncesi üzerine en çok alıntı yapılan yorumculardan biri olan Élie Halévy, Adam Smith’in “*devlet müdahale etmesin ilkesinin*

3 Nitekim İtalyan editörler kitabın ilk baskısına “*un’eredita contesa*” (miras yoluyla geçen bir çelişki) ibaresini eklemişlerdir.

evrensel ölçekte yaygınlaştırılmasından”⁴ yana olduğunu söylemiştir. Ve Halévy’nin tilmizi Louis Dumont, ekonomik liberalizmin “*devletin her türlü müdahalesini dışlayan hoşgörüsüz bir öğreti olduğunu, her türlü müdahale girişimini zararlı gören bir öğreti olduğunu*”⁵ yazmıştır.

Liberalizmin (gerek ekonomik gerekse politik) bu tanımı tamamen gerçek dışıdır ve soruna yol açmaktadır: Smith’in ya da Turgot’un (ya da Jefferson’in, Condorcet’nin, Constant’ın) yazılarının en hızlı biçimde taranması bile, bu metinlerde devlet müdahalesiyle ilgili bir sürü öneriyi gözler önüne sermeye yetecektir. John Stuart Mill, klasik ekonomi politikten (liberal düşünce *bütününün* önemli bir dalından) söz ederken, É. Halévy’nin ve L. Dumont’un söylemleri gibi (kendi döneminde zaten geçer akçe olan) söylemlere deyim yerindeyse önceden yanıt vermiştir: “Devlet müdahalesinin birçok yorumcu tarafından algılanış tarzında eğlendirici ve naif bir şeyler var... Onlara bakılırsa, ekonomi politiğin ilkeleri dedikleri şeyde istisnalar yapmak söz konusu... Ekonomi politikte, *bu tür ilkelerin var olmadığını* hatırlatmama izin verir misiniz?”⁶

Birbirlerine karıştırılmaması gereken üç düşünce ailesi

Smith’in, Turgot’un ve Jefferson’in önerdikleri klasik liberalizmi, “liberalizm” sözcüğünün gündelik kabulüyle karıştırmaktan kaçınmak gerektiği gibi, aynı zamanda, bu düşünce ailesini çağdaş tarihte kendileri de *daha fazla özgürlük tale-*

4 Élie Halévy, *La Formation du radicalisme philosophique*, c. II (édition Félix Alcan 1901-1904, s. 138 ve édition PUF 1995, s. 92), altı tarafımızdan çizilmiştir.

5 Louis Dumont, Karl Polanyi’nin *La Grande Transformation* adlı yapıtına “ön-söz”, Gallimard, Paris, 1988, s. vi, altı tarafımızdan çizilmiştir.

6 John Stuart Mill, “Leslie on the Land Question”, *Collected Works*, University of Toronto Press, Routledge & Kegan Paul, c. V, 1963, s. 674, altı tarafımızdan çizilmiştir.

binde bulunmuş başka bazı siyasal akımlara göre bir yere oturtmayı bilmek gerekir. Bu açıdan bakıldığında, *klasik liberalizm* çoğu kez başka iki düşünce ailesiyle karıştırılmıştır: Bunlardan birincisi, özgürlüğün nerdeyse çok az olmasını salık veren ve *pre-liberal* olarak adlandırılabilir düşünce ailesi; diğeri ise çok fazla özgürlükten yana çıkan ve bizim burada *ultra-liberal* olarak adlandırdığımız düşünce ailesidir.

Birincisi, 17. yüzyılın, örneğin 1688 İngiliz Devrimi'ne ve onun Haklar Bildirisi'ne⁷ (*Bill of Rights*) eşlik etmiş *aydınlanma düşüncesidir*. Bu devrimi haklı kılan gerekçeleri kuramlaştıran John Locke, çoğu kez, ilk klasik liberallerden biri olarak kabul edilmiştir. Ancak, onun *vicdan özgürlüğü* lehindeki gerekçeleri etkileyici olmakla birlikte, diğer *sivil özgürlüklerle* ilgili görüşleri Smith'in, Turgot'un ve Jefferson'ın görüşlerinden, onlarla aynı isim altında birlikte sınıflandırılmayacak kadar farklıdır. Gerçekten de, Locke *köleliğin* meşruluğunu kabul eder (öğretisinde, bu statü kölenin çocuklarına intikal etmese de); ve *sansürü*⁸ ateizm⁹ gibi “zararlı” bazı düşüncelere karşı mücadele etmenin olağan aracı olarak görür. Locke, ekonomide de Smith ve Turgot tarafından önerilen özgürlük düzeyini salık vermekten oldukça uzaktır. Öyle ki, Adam Smith, Locke'u, Colbert, Law, Montesquieu ve Mun'la beraber “merkantilistler”¹⁰ safına yerleştirmiştir.

7 İngilizler “*devrim*” deyiimiyle iç savaş dönemini ve Cromwell cumhuriyetini (1642-1660) değil, James II'nin William of Orange tarafından silah zoruyla devrilişini (1688) ve bunu izleyen reformları kastederler.

8 Biz burada savaş gibi olağanüstü koşullardaki bir sansürden söz etmiyoruz.

9 Lock'un köleliği kabul ettiği savı şaşırtıcı gelebilir. Okur, John Lock'aun *Second Treatise on Government* adlı yapıtının İngilizce versiyonunda böl. IV, § 23'e ve böl. VII, § 85'e bakabilir (Fransızca çeviri anlaşılabilir olduğu için). Hoşgörü ilkesinin ateizme (ve bazı başka zararlı düşüncelere) kadar uzanması gerektiği olgusuna gelince, bak. *A Letter Concerning Toleration*, Hackett, Indianapolis, 1983, s. 51.

10 Bkz. Adam Smith, “Du principe sur lequel se fonde le système mercantile”, *La Richesse des nations* (*Ulusların Zenginliği*), kitap IV, böl. I.

Klasik liberalizmin çoğu kez karıştırıldığı ikinci düşünce ailesi, en tanınmış figürleri arasında 19. yüzyılda Frédéric Bastiat'ın, günümüzde ise Milton Friedman'ın ve (birçok yazısıyla) Friedrich Hayek' in yer aldığı *ultra-liberalizmdir*. M. Friedman ve F. Hayek, yazılarında paranın özelleştirilmesini yani her işletmenin kâğıt para çıkarma hakkına sahip olmasını önerecek kadar ileri gitmişlerdir.¹¹ Bu yazarlar toplum tasarılarında, bireyin ve işletmelerin özgürlüğüne son derece geniş bir alan bırakılmasını, ortak etkinliğe ve düzenlemeye ise küçücük bir rol biçilmesini benimsemişlerdir. *Ultra-liberaller*, kamu otoritesine sadece ekonomide değil ayrıca eğitimde, sağlıkta ve hatta kolektif altyapılarda bile verilecek hemen her rolü reddetme eğilimindedirler. Klasik liberallerin en isim yapmış olanları ise, devletin bu işlevlerini gerçek bir uygulamalı bilim düzeyine yükseltmeyi istemişlerdir.

Frédéric Bastiat'ın (ve günümüzde Milton Friedman'ın ya da Hayek'in) yazdıkları okunduğunda, onların klasik liberallerle aynı toplum tasarısından yana olmadıkları göze çarpmaktadır. Turgot'un hükümete gelir gelmez, nehir ve yollarla ilgili entegre bir ulaşım sistemi tasarısı hazırlamak üzere dönemin en iyi bilim adamlarından (Condorcet, D'Alembert ve rahip Bossut) oluşan bir komisyon atadığını hatırlatalım.¹² Ayrıca, Condorcet'nin, Jefferson'ın ve Humboldt'un, Fransa'daki, Virginia'daki ve Prusya'daki kamu eğitimi sistemine görüşleriyle yön verdiklerini unutmayalım. Thomas Jefferson ile John Adams arasındaki *yazışmanın* ilk mektubunun, Jefferson'ın Kongre'ye kabul ettirdiği ve uygulandığı gecikmeden ötürü sıkıntı duyduğu Federal Posta "mevzuatını" konu edinmesi de (*ultra-liberaller*

11 Friedrich Hayek, *Denationalisation of Money*, Institute of Economic Affairs, Londra, 1978.

12 Condorcet, *Vie de Monsieur Turgot*, éditions Adep, Paris, 1997, s. 74-75.

ve *klasikler* arasındaki) bu *ilkeler* ve *tasarı* farklılığının bir başka kanıtıdır.¹³

Bu kitabın ele aldığı düşünce ailesinin temsilcilerinin biraz önce andığımız diğer iki ekolle karışmasını önlemek amacıyla, onları belirtirken genellikle “*klasik liberaller*” ifadesini kullanacağız ve onların düşüncelerini öncelleri olan *pre-liberallerin* (Locke ve Pufendorf gibi) yanı sıra, *ultra-liberallerin* (Frédéric Bastiat ve Milton Friedman gibi) düşünceleriyle de sık sık karşı karşıya getireceğiz.

Büyük bir reform tasarısı

Klasik liberaller, geçmişte genellikle istenen özgür toplumdaki çok daha özgür bir toplum tasarısını ortaya atan reformculardı; ama daha önce de söylediğimiz gibi *devletin hiç müdahale etmemesinden* yana da değildiler. Bazı müdahaleleri kabul ediyorlar, bazılarına ise karşı çıkıyorlardı. Daha geniş yetkiler vermeye hazır oldukları uzman kamu yönetimlerini (Amsterdam, Venedik ve bazı İsviçre kantonları), kokuşmuş ve güçsüz devletlerden (İngiltere gibi) ayrı tutuyorlardı. Jacob Viner’in, Adam Smith ve “bırakınız yap-sınlar” üzerine ünlü incelemesinde yazdığı gibi: “Smith, devlet müdahalesi için geniş ve değişken bir alan öngörüyordu ve devletin becerisini, dürüstlüğünü geliştirmesi halinde bu alanı daha da genişletmeye hazırdı... ‘Bırakınız yap-sınlar’ın her zaman için iyi ya da her zaman için kötü olduğu kanısında değildi.”¹⁴

Klasik liberaller, her müdahaleye karşı olmadıkları gibi önlerine gelen her özgürlükten yana da değildiler. Nitekim,

13 Lester J. Cappon (ed.), *The Adams-Jefferson Letters*, The University of North Carolina Press § Chapel Hill, New York, 1959, c. I, s. 4 ve 5.

14 Jacob Viner, *Adam Smith and Laissez-Faire*, *Adam Smith 1776-1926* içinde, J.M. Clark éd., Chicago University Press, Chicago, 1928, s. 154-155.

klasik liberallerin hiçbiri anne babalara çocuklarını okutup okutmama özgürlüğünü tanımamıştı; hepsi işletmelerin fiyatlar üzerinde anlaşmaya varma ya da pazarları paylaşma özgürlüklerini eleştirmişti.

O halde, onların şu ya da bu özgürlüğü, devletin şu ya da bu düzenlemesini veya müdahalesini onaylamalarının ya da reddetmelerinin, sıradan duygusal tercihlerin mi sonucu olduğunu, yoksa bazı ilkelerden mi kaynaklandığını ve tutarlı bir düşünce sistemine mi bağlı olduğunu bilme sorunu kendini gösterir.

Etik iki büyük öğreti

Bir düşünür içinde yaşadığı toplumdan hoşnut olmadığına ve *daha iyi* olarak kabul ettiği bir toplum tasarısı önerdiğinde (klasik liberallerin yaptığı gibi), en sonunda, kaçınılmaz biçimde “daha iyi” sözcüğünden ne anladığını açıklamak durumunda kalır. Söz konusu olan, hangi *ölçütün* veya *mihenk taşının*, ona, bir kurumun (özgürlüğün ya da düzenlemenin) bir diğerine göre daha iyi ya da kötü olduğunu söyleme imkânı verdiğini bilmektir. Buradaki mesele, filozofların Antikçağ’dan beri bu soruyu belirtmek için kullandıkları deyimle söylemek gerekirse, şu eski “en üstün iyi” ya da *summum bonum* sorunudur.

Liberalizmin kurucuları, hiç kuşkusuz karşı karşıya kaldıkları bu soruna, farklı olmakla birlikte çok açık yanıtlar getirmişlerdir. İçlerinden –Hume, Smith, Bentham, Ricardo ve Mill gibi– bazıları, açıkça, iyi yasaları ve kurumları kötülerinden ayırt etmek için *tek ölçütün* (çelişki halinde diğer hepsine baskın çıkan ölçütün), son çözümlemede, bunların topluma vermek istedikleri mutluluk olduğunu savunmuşlardır; Bu “yararcılık” ya da “kamu yararı ilkesi” veya kısaca “yarar ilkesi” diye adlandırılan etik öğretilerdir. Jeremy Bentham’ın belirttiği gibi: “Bir insanın yarar ilkesinin yandaşı olduğunu

söyleyebilmemiz için, o kişinin bir eylem, bir önlem hakkında gösterdiği olumlu ya da olumsuz tavrın altında, bu eylemin ya da önlemin *toplumun mutluluğunu* artırma ya da ek-siltme eğiliminin bulunması gerekir.”¹⁵ Bu, Adam Smith’in de dile getirdiği ilkedir: “Toplumun bütün kurumları... *yalnızca*, kendi yetki alanları içinde yaşayanların mutluluğunu artırma eğilimlerinin düzeyiyle değerlendirilirler. Onların tek yararı ve *amacı* budur (*This is their sole use and end*).”¹⁶

Yalnızca ve *tek* sözcüklerinin altını çiziyoruz; çünkü bütün filozoflar mutluluğu isterler; yararçı bir düşünürün ayırt edici özelliği, toplumun mutluluğunun kendisi için istenebilir *tek amaç* olduğunu savunmaktır. Diğer “amaçlar” (zenginlik, demokrasi, vd.) ancak bu amaca ulaşma “araçları” olarak istenmeye değerdir. David Ricardo’nun dediği gibi: “Her hükümetin *meşru tek* amacı, kendi yetki alanında yaşayan *halkın mutluluğudur*”;¹⁷ “demokrasi, aristokrasi ve monarşi –ya da üçünün herhangi bir karışımı– bu amaca ulaşmak için *yalnızca bir araç* olarak kabul edilmelidir”.¹⁸

Ne var ki, mutluluğun (ya da hukuk felsefesinin Latince’den miras aldığı jargonda söylendiği üzere “yararın”), insanoğlunun yeryüzündeki en üstün amacı olduğu; dolayısıyla da yasaları ve kurumları yargılamak için ölçüt oluşturduğu fikri birçok düşünürü oldum olası rahatsız etmiştir. Mutluluk elbette olağanüstü bir şeydir, ama insanoğlunun *farklı* ve daha *soylu* bir amacı yok mudur, diye yazar bu düşünürler; Adam Smith “öyle görünüyor ki, doğanın Yaratı-

15 Jeremy Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, Clarendon-Oxford University Press, Oxford, 1970, s. 12-13, altı tarafımızdan çizilmiştir.

16 Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments*. The Glasgow Edition, Oxford, 1976, s. 185 (édition PUF, s. 259, 1999), altı tarafımızdan çizilmiştir.

17 David Ricardo, *The Works and Correspondence*, Cambridge University Press, Cambridge, c. VII, 1957-1965, s. 340, altı tarafımızdan çizilmiştir.

18 A.g.y., c. VII, s. 319, altı tarafımızdan çizilmiştir.

cısının insanı yaratırken asıl amacı insanoğlunun mutluluğu olmuştur. *Başka hiçbir amaç (no other end)* bu en üstün bilgeliğe layık değil gibi gelmektedir”¹⁹ derken, Kant bu düşünceyi reddeder; çünkü ona göre: “Varlığımızın mutluluktan *daha başka* ve üstelik *daha soylu* bir amacı vardır”.²⁰ Aynı Turgot’un ticaret özgürlüğünden söz ederken: “Ticaret özgürlüğü ne kadar önemli olursa olsun yarar gerekçesinden *daha soylu bir gerekçeye sahiptir*”²¹ dediği gibi.

Dugald Stewart gibi eklektik yazarlar ise birden çok en üstün iyiye inanırlar: “Tanrı’nın dünyayı yönetirken gözettiği amaç, belki de, *yalnızca mutluluk* saçmak değildir; insanları üstün ahlaka erişsinler diye dünyaya getirmektir... Yararcılık, Tanrı’yı, yarattığı insanların yalnızca eğlencesini gözeten (*looking only to the enjoyment of his creatures*) biri olarak betimleyerek, O’ndan en temel tanrısal yetkinliklerinden birini geri çekmiş olur.”²²

Mutluluktan “farklı” ve “daha soylu” bir en üstün amaçtan söz eden yazarlar, akıl (ya da tanrısal esin, sezgi, ahlak duygusu ya da başka bir yöntem) sayesinde, insanlarla ilgili yasaları ve kurumları yargılamak için iyi bir ölçüt oluşturan bir *ilkeler bütünü*nün ve bunun yanı sıra bu ilkelerden türetilmiş *hakların* ve *görevlerin* de ortaya çıkarılabileceğini düşünürler. “Doğal hukuk” diye adlandırılan şeyi bu ilkeler ve bu ilkelerden doğan haklar ve görevler oluşturur. Doğal hukuk deyimi günümüzde az kullanılmakta, onun yerine “*yararcı olmayan adalet kuramı*” ifadesi tercih edilmektedir.

19 Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments*, a.g.y., s. 166 (édition PUF, s. 234), altı tarafımızdan çizilmiştir.

20 Emmanuel Kant, *Fondements de la métaphysique des moeurs*, Académie des sciences’in Prusya baskısında s. 395-396 (édition Vrin, 1980, s. 59 ve édition De Lagrave, 1943, s. 92), altı tarafımızdan çizilmiştir.

21 Condorcet, *Vie de Monsieur Turgot*, a.g.y., s. 45, altı tarafımızdan çizilmiştir.

22 Dugald Stewart, *Outlines of Moral Philosophy*, 20. baskı, Sampson Low & Marston, Londra, s. 81 ve 144, altı tarafımızdan çizilmiştir.

Bu öğretiler ailesine göre, bir kurum (ya da devletin bir müdahalesi) doğal hukuka “uygunsa” ya da bu doğal hukuk “tarafından gerekli görülüyorsa” iyi ya da adildir; doğal hukuka ters düşmesi halinde ise kötüdür. O halde, bir ahlak kuralı, bir yasa ya da bir kurum tartışma konusu olduğunda belirgin sorun, insanla ilgili meselelerin izin verdiği kesinlik dahilinde, bunların toplumun mutluluğunu artırdıklarını ya da azalttıklarını değerlendirmek değil, doğal hukuka uygun olup olmadıkları üzerinde yargı yürütmektir.

Bu öğretiyi benimseyen yazarlar açısından, toplumun mutluluğu ölçütü, davranış ve hukuk kurallarını değerlendirmek ya da yargılamak için kötü bir ölçüttür. Nitekim, Antiller’deki kölelik de, Fransa Krallığı genelinde mutlu sonuçlar doğurduğu kabul edilerek, haklı görülmemiş midir? Turgot şöyle diyordu: “Her şey, belirsiz bir ilke olan ve kötü yasaların derin kaynağını oluşturan, toplumun en büyük yararı ilkesini değil, doğal haklardan yararlanmanın sürdürülmesini amaçlamalıdır.”²³

Klasik liberaller bu kitabın ele aldığı ideal toplum tasarısını, bu iki etik ölçütün (yarar ilkesi ve doğal hukuk) birini ya da diğerini kullanarak hazırlamışlar ve savunmuşlardır. İster Turgot ve Condorcet gibi Fransız yazarlar ya da Adam Smith söz konusu olsun, isterse Jeremy Bentham’a ya da Benjamin Constant’a bir göz atılsın, hepsinin de önerdiği kurumlar ana hatlarıyla aynıdır: İfade özgürlüğü, ticaret özgürlüğü, devletin güvenlik, eğitim, altyapı ve yoksun insanlara yardım konusundaki sorumluluğu. David Buchanan’ın, Adam Smith’i, Turgot gibi Fransız liberalleriyle karşılaştırdığında saptadığı üzere: “Fransız yazarların, sistemli bir biçimde özgürlük öğretisinden yana tavır alırken [...] özgürlük öğretisini genel yarardan ziyade soyut hukuk ilkelerinden çıkarı-

23 Condorcet, *Vie de Monsieur Turgot*, a.g.y., s. 191.

yor gibi göründükleri ileri sürülebilir.”²⁴ Yarar ilkesi üzerine geliştirdiği düşüncesinde Benjamin Constant da aynı şeyi söyler: “Bentham’ın tercih ettiği yol, onu tamamen benimkilerle benzer sonuçlara götürdü... yarar sözcüğünü gereği gibi tanımlayarak, doğal hukuk düşüncesinden doğan kuralların tam tamına aynısı olan kuralları bu kavrama bağlamanın başarılacağına hiç kimsenin kuşkusu yoktur.”²⁵

“En üstün iyi”, “son ölçüt” ya da “mihenk taşı”

İlk bakışta, yaşamda birçok şey iyidir (ya da kötüdür). Sözgelimi, *bilgi* iyi, *cahillik* ise kötü gibi görünür. *Zevk* iyidir, *acı* ise kötü; *güzellik*, *sağlık* ve *özgürlük*, iyiler arasında yer alır; *çirkinlik*, *hastalık* ve *kölelik* ise kötüler arasında. Dolayısıyla, bir eylemin sadece o eylemi gerçekleştiren kişinin değil, aynı zamanda ilgili olan herkesin de... *bilgisini* ya da *sağlığını* ya da *özgürlüğünü* artırması halinde iyi bir eylem (insanın yapması gereken bir eylem) olduğu düşünülebilir... Aynı şekilde, söz konusu toplumda bilgiyi, sağlığı ya da güzelliği artırmayı hedef alan yasalar iyi yasalardır.

Ancak, olası iki eylem ya da çekişme halindeki iki yasa tasarısı somut olarak incelendiğinde, bu iyilerden biri açısından en uygun olan tasarının, diğer iyiler açısından en elverişli tasarımı olmadığını görmek olağan bir durumdur. Sözgelimi, halkın sağlığı açısından en iyi olan yasa tasarısı ille de *özgürlükten* yana en uygun tasarımı olmayabilir; çünkü karantina önlemlerini içerebilir, insanların buldukları yerlerden ayrılmalarına kısıtlamalar getirebilir (salgın hastalık halinde), zorunlu tıbbi muayeneleri (evlilik öncesi ve diğerleri), aşı olma zorunluluklarını, vd. dayatabilir. Peki o

24 David Buchanan, “Preface”, Adam Smith, *The Wealth of Nations* içinde, Buchanan, Londra, 1814, c. I, s. VI, altı tarafımızdan çizilmiştir.

25 Benjamin Constant, “Du principe de l’utilité...”, *Principes de politique* içinde, Hachette, coll. “Pluriel”, Paris, 1997, s. 61-63, altı tarafımızdan çizilmiştir.